

EEN KLEINE FILOSOFIE
VAN GROTE EMOTIES

JEAN PAUL VAN BENDEGEM

een kleine
filosofie van
grote emoties

melancholic

P E L C K M A N S

Inhoud

Inleiding met een luchtige
en wanhopige ondertoon 7

Eerste luik

Een korte geschiedenis in vogelvlucht

De zwarte gal en een donker humeur 15

Maar dat is geniaal! 19

Het christendom zoekt een schuldige 25

Zo boven, zo beneden 33

De synthese van Albrecht Dürer 39

De man van de oneindige partities 47

Verdrijft de Verlichting de zwarte gal? 53

De Romantiek maakt het weer persoonlijk 61

Daar is de geneeskunde weer! 67

En toen? 73

Tweede luik

Melancholie voor de eenentwintigste eeuw

Zwart vierkant op witte achtergrond 77

Laat de muziek spreken 83

Laat de muziek bewegen	91
Filosofie op de planken:	
Sisyphus, Godot et les autres	95
De resterende muzen	103
De scharnieren van een tweeluik	107
Enkele bibliografische notities	119
Dankwoord	123
Eindnoten	127

Inleiding met een luchtige en wanhopige ondertoon

‘Iets met het verleden, je wilt het terughalen maar je weet dat het niet kan en dat maakt droevig’, ‘Werken aan een opdracht, bijna het einde bereiken en dan valt de zaak stil, dat is melancholie’, ‘Het zingen van de merel wordt vaak geassocieerd met melancholie’, ‘Is dat niet gewoon een depressie?’, ‘Doelloos, zelfs een beetje bevrijd zijn van de wereld’, ‘Niets doen omdat er niets te doen is’, ‘Verdriet heb je, vreugde ken je, maar alleen melancholie kan je overvallen’. Dit is een kleine selectie uit de antwoorden van vrienden en kennissen toen ik vroeg wat melancholie voor hen betekent. Het meest opvallende kenmerk was duidelijk de verscheidenheid. Stelde ik de vervolgvraag of ze al melancholie hadden ervaren, dan was twijfel de hoofdtoon. ‘Ach ja, die ene keer, hoewel, dat leek toch meer op nostalgie dus, neen, niet echt’, ‘Ik dacht melancholie, maar de behandelende arts zei een burn-out’.

Hoe vreemd is dit alles! Is dat misschien het kenmerk van melancholie dat ze zich niet laat defi-

niëren en dat we daardoor twijfelen of we ze al ervaren hebben? Een schimmige, aan woorden ontsnappende emotie? Best vergelijkbaar met wat kerkvader Augustinus schreef over tijd rond de vierde, vijfde eeuw van onze jaartelling. Als niemand mij vraagt wat tijd is, weet ik het, maar zodra iemand het vraagt, ben ik het kwijt. Voor een mens, een filosoof in het bijzonder, is een dergelijke situatie altijd boeiend. Het lijkt erop dat de taal tekortschiet, waardoor we moeten omgaan met het enigma hoe te spreken over melancholie. Niet dat het ons ontbreekt aan pogingen om toch ergens woorden tevoorschijn te toveren die zeer suggestief kunnen zijn. De metafoor dient zich meteen aan als redmiddel. ‘Het is zo-iets als...’, ‘Het is alsof je iets vast hebt maar je hebt geen idee wat het is’, ‘Alsof je rondloopt in een mist maar dat zeer aangenaam vindt’, wederom antwoorden die ik heb mogen aanhoren. Kortom, wie wijzer wil worden, wacht een uitdagende opdracht. Er is een zeer uitgebreide literatuur maar vaak creëert die meer verwarring en dwaalwegen dan ver- en opheldering. Een waarschuwing is dus niet overbodig in deze inleidende paragrafen: ga er niet vanuit dat er in de loop van dit essay een strenge definitie te lezen staat, zowel van de gemoedstoestand als van de ervaring. Het is mij niet gelukt en, eerlijk, ergens in mijzelf wilde ik het ook graag (een beetje) laten

mislukken. Neen, dat laatste stukje klopt niet. ‘Laten mislukken’ suggereert dat ik een keuze had: evengoed had ik de zaak wel tot een goed einde kunnen brengen. Wat niet juist is. Dus heb ik geen keuze en moet ik deze tekst als een mislukking beschouwen. Wat een mens melancholisch maakt, zodat dit essay dan toch slaagt in zijn opdracht. Ook al hebben we geen idee wat het is, lees wat volgt en op het einde zul je, wie weet, een melancholische ervaring beleven. En dan ben ik erin geslaagd om met heel veel woorden iets op te wekken. Niet dat de woorden zelf het werk doen maar het leesproces wel. Anders gezegd, dit essay had ook een lang gedicht kunnen zijn. Helaas ben ik geen poëet. Filosoof is mijn naam en daar moet ik het mee doen.

Hoe moeilijk het onderwerp ook te vatten is, hoe lastig het moge wezen om te bepalen wat melancholie is, er is wel één zaak die opvalt: doorheen de geschiedenis heeft men invulling na invulling gegeven. Die zijn door elkaar gaan lopen en laten ons daardoor vandaag totaal verward achter. Daarom moet ik kijken naar de cultuurhistorische ontwikkeling van het concept. Het eerste luik van dit boek presenteert een overzicht van die ontwikkeling. Het is een complexe geschiedenis maar helaas ben ik wel verplicht om mijn zevenmijlslaarzen aan te trekken, wat niet

zonder risico's is. Hou er dus rekening mee dat bij elke paragraaf in ware academische traditie gemakkelijk een tiental voetnoten met de nodige referenties opgenomen kunnen worden en dat ik over thema's, theorieën, ideeën en mensen heen spring. Bekijk het zo: ik wil vooral de complexiteit benadrukken en, als ik aan het historisch verhaal een aantal zaken toevoeg die ik niet behandel, kan het alleen maar ingewikkelder worden. Dat klinkt mij voldoende logisch in de oren.

Het tweede luik is van een totaal andere teneur. Daar ga ik resoluut de persoonlijke toer op en probeer ik aan de hand van voorbeelden uit de kunst, de wetenschappen en de filosofie duidelijk te maken wat melancholie voor mij kan betekenen. Veel blijft onbesproken – het zullen vooral de kunsten zijn die alle aandacht krijgen – maar zie het eerder als een uitnodiging om zelf een analoog verhaal te construeren. Op het einde van de rit kunnen we al dat materiaal samenleggen om vast te stellen dat we misschien individueel denken te weten wat het is, maar collectief niet vanwege alle tegenstrijdigheden die naar boven komen bij dat samenvoegen. Dus, nogmaals, een opdracht tot mislukken gedoemd! Maar zegt men niet dat we uit het falen heel wat kunnen leren? Ik denk het wel en het besluit laat zich lezen als een 'les voor de eenentwintigste eeuw', een weinig origineel idee, ik weet het.

Nog juist dit: de toon van dit essay is niet academisch. Ik hou heel erg van de combinatie van een wetenschappelijk gefundeerd historisch verhaal (het eerste luik van dit essay) met een persoonlijke, subjectieve insteek (het tweede luik), om te eindigen met de vage contouren van een mogelijke toekomst voor het historisch verhaal. Dat belet niet dat het werk ernstig dient te gebeuren en daarom deze praktische toelichting. Bij sommige citaten staat vermeld 'mijn vertaling+'. 'Mijn vertaling' slaat op het feit dat ik geen aanvaarde, gepubliceerde Nederlandse vertaling heb gevonden en de betekenis van de '+' is dit: ik maakte gebruik van Google Translate om een basisvertaling te hebben die ik vervolgens verbeterde, niet enkel om de zwaarste fouten eruit te halen maar ook om het stilistisch aangenamer om te lezen te maken. Voor de volledigheid vermeld ik graag dat ik van één bibliografisch programma gebruik maakte, namelijk Undermind, dat jou toelaat om een bibliografie samen te stellen.

